

ևւ ոչ ալ այն ամէնքն որ նոյնն ընթերցած են՝ կրցեր են ուղիղ բմբունել, եւ հետեւաբար ամէնն ալ Ստեփան Ռարէշին գործածները՝ տուած են Պոկտանին:»

Իսկ միւս երկուքը՝ Պր. Հաշտէու ոչ միայն չի նկատեր Ռուսմանացւոց Հայոց դէմ ունեցած ատելութեան նշանները, այլ ընդհակառակն այս երկու ազգաց մէջ տիրող միաբանութեան հետեւանք մը կը գտնէ: Տեսնենք ինչպէս կը հասնի այս եզրակացութեան:

Յունաց՝ Հայոց դէմ ունեցած ատելութիւնն ու արհամարհանքը՝ Ռուսմանացւոց՝ այն ամէն բանի մէջ չափաւոր ազդին՝ միայն իրր տկար ու յողոզող մնացող մը կրնար անցած ըլլալ, որ մերթ ընդ մերթ անվնաս կատակներու եւ թեթեւ ծաղրածութեանց մէջ միայն կը նշմարուէր, որոնք երկրին լեզուին յատուկ ոճերը կամ բացատրութիւնները կը նկատուէին. զ. օ. Ռուսմանացիք՝ Հայոց եկեղեցիները քաճաք կը կոչէին. «տուգանքը՝ միշտ Հայուն վրայ կ'իյնայ» կ'ըսէ հին առած մը. լեռանց աւաղակներն ալ իրենց երգին մէջ կ'ըսեն:

Չորն իջնանք. — Մտնենք անտառ. — Հասնինք սահմանը՝ — Հայուն ճամբուն վրայ:

Այս անվնաս կատակները՝ կ'ըսէ Պր. Հաշտէու երկու ազգաց մէջ տիրող այն սերտ միաբանութիւնը չէին խափաներ:

«Սուզավայի իշխանական մայրաքաղաքին իսկ ծոցը հայ հասարակական գործարանաւորութեան մը գոյութիւնը՝ կ'ըսէ Պր. Հաշտէու քիչ մը վարը, յինքեան միայն՝ կը ցուցնէ ըստ բաւականի ոչ միայն կրօնական տեսակետէ առեալ՝ այլ նաեւ՝ որ աւելի ծանրակշիւն է՝ քաղաքական տեսակետով՝ այն մեծ քառեկանը, զոր մեր նախնիք չէին գանգաղած շնորհել այս կաւկասի գաւառներէն եկած աշխատասէր հիւրերուն. բաց աստի Հայք շատ անգամ՝ ցուցած էին թէ իրենց եղած շնորհաց եւ տրուած արտօնութեաց արժանի էին (էջ 61):»

Պր. Հաշտէու՝ Հայոց Ռուսմանացւոց հետ ճգնական ժամանակները մեկտեղ միաբան գործելն ապացուցանելու նպատակաւ այս վկայութիւնս ի մէջ բերելէն վերջը՝ 1564 ինպատահարը կը յիշատակէ՝ որուն մէջ կ'ըսէ թէ Հայք մասնակցեր էին Տեսաբող գահնիկէց Վոյվոտային նկատմամբ համակրական զգածման, ինչպէս նաեւ խառնուած էին 1671 ին Տուգա իշխանին դէմ պատահած ապստամբութեան մէջ, որուն կ'առաջնորդէր Հանբու պոյարը: Այս երկու պարագայից մէջ Հայոց կրածները՝ բնականաբար չէին

յառաջ գար իրենց դէմ ի մասնաւորի ուղղուած ատելութենէն, այլ յաղթողաց՝ պարտելոց դէմ վրէժխնդրութենէն, որ հաւասարապէս կը տարածուէր այն ամէնուն վրայ որոնք այս իրենց վախճանէն վրիպած շարժմանց մասնակցած էին:

Ենթադրելով թէ «կրօնական հանդուրժողութեան պատմութեան» մէջ բովանդակուած այս եզրակացութիւնը ճշմարիտ է, Հայոց նկատմամբ այս ըսուածը շատ բնական է. որուն համար ալ Պր. Հաշտէու կը վերջացնէ իւր ուսումնասիրութիւնը սա խօսքերով. «Այս բոլորովին տարօրինակ զարտուղութիւնը՝ (Ստեփան Ռարէշին անագորունութիւնը) ի բաց առնելով՝ Ռուսմանիայի պատմութիւնը կը ներկայացնէ մեզի Հայերն՝ ընդհանրապէս խօսելով՝ Գանուբեան եզերաց վրայ երջանիկ ու գոհ, թէեւ երբեմն լեզուական յատուկ բացատրութեամբք ու անվնաս կատակներով ծաղրուէին եւ կամ իրենց ու լեռանց աւաղակաց մէջ կոխներ պատահէին:

Պր. Հաշտէուի այս կարծիքն՝ զոր թեւեւ ամէն ուսումնականք չէին տածեր՝ կրցաւ երկար ժամանակ անասան մնալ, մինչեւ որ Պր. Հաշտէու ինքնին խնդրոյն հիմնովին եւս ծանօթանալով՝ ի հիմանց տապալեց այն առաջին կարծիքը:

Կրօնական հանդուրժողութեան պատմութեան թուականէն ի վեր՝ Ռուսմանիոյ մէջ շատ ճգամբ ջանացուեցաւ երկրին անցեալն ի լոյս հանել. այս աշխատութեանց ամէնէն աւելի մասնակցեցաւ Պր. Հաշտէու: Արդ նորագոյն յիշատակարանաց գիւտը, ինչպէս նաեւ ասոնց միջնորդութեամբ՝ ցայս վայր ծանօթ յիշատակարանաց աւելի հիմնական ուսումնասիրութիւնը՝ զմեզ զբաղեցրնող խնդրոյս համար ալ բնծայած են այնպիսի տարրեր ու վկայութիւններ՝ որոնք ցայժմ՝ եղած կարծիքէն շատ տարբեր կարծիք մը կազմել կու տան:

Այս ամենայն բովանդակած է Պր. Հաշտէու համառօտիւ այն նշանաւոր ուսումնասիրութեան մէջ՝ որ հրատարակուեցաւ Revista Nuaa թերթին մէջ՝ «Հայք ի Ռուսմանիա» տիտղոսի՝, եւ որուն վրայ ընդարձակօրէն զբաղ է իւր Etymologicum magnum Roumaniae անուն ուսումնասիրութեան մէջ, զլիսաւորաբար Հայ, Արճէշ, Արցիպուրի եւն յողուածոց մէջ:

Արդ անխոնջն Պր. Հաշտէու Ռուսմանիոյ եւ օտար հին ժամանակագրութիւնները խուզած կրկտած է այս ուսումնասիրութեանս համար,

1 Տես անդ Գ. տարի թիւ 4, 5: